

Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 158 с.

СУЛМ – Сучасна українська літературна мова : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

СУМ II – Словник української мови : в 11 т. / [під заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 500 с.

ЭСМТ-I – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б. В. Петровский]. – М. : Советская энциклопедия, 1982. – Т. 1. – 464 с.

ЕСУМ-II – Етимологічний словник української мови / [під заг. ред. О. С. Мельничука]. – К., 1985. – Т. 2. – 570 с.

ЭСРЯ – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., перераб. и доп. / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

Овчаренко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету, завідувач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.7

ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ СПЕЦИФІКУ ТЕРМІНІВ-ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі сучасної термінології)

Стаття присвячена аналізу когнітивної структури термінологічних фразеологізмів і тематично продовжує попередні публікації автора, у яких розглядалася термінологічна номінація. Матеріалом дослідження є термінологія сучасної української мови. Розглядаються мовні та когнітивні характеристики, притаманні фразеологізмам, які виникли і функціонують у професійній галузі.

***Ключові слова:** термін, термінологія, когнітивне термінознавство, фразеологізм, термінологічний фразеологізм, фразеологічна номінація.*

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, доцент, декан филологического факультета, заведующая кафедрой украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

К ВОПРОСУ О КОГНИТИВНОЙ СПЕЦИФИКЕ ТЕРМИНОВ- ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (на материале современной терминологии)

Статья посвящена анализу когнитивной структуры терминологических фразеологизмов и тематически продолжает предыдущие публикации автора, в которых рассматривалась терминологическая номинация. Материалом исследования служит терминология современного украинского языка. Рассматриваются языковые и когнитивные характеристики, свойственные фразеологизмам, которые возникли и функционируют в профессиональной сфере.

***Ключевые слова:** термин, терминология, когнитивное терминоведение, фразеологизм, терминологический фразеологизм, фразеологическая номинация.*

Ovcharenko N.

– candidate of Philology, associate professor, The Dean of Philological Department, The Head of the Department of the Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**ON THE ISSUE OF COGNITIVE PECULIARITIES OF
TERMINOLOGICAL PHRASEOLOGICAL UNITS
(based on modern terminology)**

The article deals with the analysis of cognitive structure in terminological phraseological units and thematically continues the previous publications of the author in which terminological nomination was considered. The material of the research is the terminology of the modern Ukrainian language. There have been regarded the language and cognitive characteristics peculiar to phraseological units which have occurred and function in the professional field.

Key words: *a term, terminology, cognitive science of terminology, a phraseological unit, a terminological phraseological unit, phraseological nomination.*

Як загальноновживане слово, так і будь-яка одиниця професійної лексики є результатом когнітивної діяльності людини. У випадку з одиницями фахової мови така діяльність є прерогативою фахівця відповідної галузі.

Особливе місце в професійній комунікації належить фразеологічним одиницям як своєрідному вияву концептуалізації та вербалізації фахових знань.

Постановка проблеми. Попри те, що термін-фразеологізм був предметом дослідження у традиційному (структурно-семантичному) аспекті та в контексті теорії номінації, проблема виділення фразеологізмів у окрему групу в класичних термінознавчих працях і лінгвістичних енциклопедіях лишається або не висвітленою (О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва, А. С. Дьяков, З. С. Куделько, Т. Р. Кияк та ін.; див. також лексикографічні праці [8; 15]), або не має однозначного вирішення (В. П. Даниленко, О. О. Нікуліна, В. М. Лейчик, Л. А. Капанадзе й ін.).

У колективній праці вітчизняних термінологів «Українське термінознавство» аналізуються спільні та відмінні риси термінів-словосполучень фразеологічного типу та загальномовних фразеологізмів: здатність відтворюватися у готовому вигляді, мати єдину синтаксичну функцію, віднесеність до лексикалізованих словосполучень, унаслідок чого членування таких мовних одиниць супроводжується деформацією семантико-синтаксичної єдності. Автори роблять акцент на специфіці кожного з видів одиниць, зазначаючи: «Фразеологічним сполученням не властива дефінітивна функція, але, крім номінативної, вони можуть мати ще експресивно-образну, розважально-жанрову, функцію широких життєвих узагальнень, функції полегшення конструювання мови тощо» [10,

с. 172]. На підставі цього термінологічні словосполучення і фразеологізми відносять до елементів різного порядку, а системні відношення характеризують як відношення одиниць різних рівнів лексичної системи.

В. П. Даниленко, виокремивши структурні типи термінів (терміни-слова, терміни-словосполучення і символ-терміни), у межах термінологічних словосполучень розрізняє розкладні й нерозкладні. У першому з різновидів дослідниця окреслила вільні словосполучення, кожний компонент яких є терміном і може вступати в двобічний зв'язок, та невольні словосполучення, компоненти яких самі по собі не можуть мати статус термінів. Такий вид терміносполук, за В. П. Даниленко, кваліфікується як фразеологізми в термінології [3, с. 37]. Фактично у такому випадку терміни-фразеологізми є фразеологічними зрощеннями (*роза вітрів, роза хвилювань, кошачі лапки, вороняче гніздо* тощо).

У когнітивному ракурсі аналіз мовного феномена, яким є термінологічний фразеологізм, у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві тільки розпочато; він потребує багатоаспектного вивчення. Актуальність зумовлена необхідністю нового погляду на мовну одиницю, а також зацікавленням, яке викликає застосування підходів і методів когнітивної лінгвістики до вирішення питання про когнітивну структуру термінологічних одиниць.

Аналіз останніх досліджень. Становлення когнітивної парадигми змінило погляд на дослідження закономірностей розвитку термінології. У російському мовознавстві є ряд дисертаційних та монографічних досліджень англійської лексики, зокрема термінології (фінансової галузі), здійснених у лінгво-когнітивному ракурсі (див. праці Л. В. Івіної [6], М. Ю. Дементьєвої [4] та ін.).

Використання підходів і методів когнітивного мовознавства у вирішенні термінологічних проблем ілюструє праця О. І. Голанової [1], у якій викладена система поглядів на основні поняття і проблеми когнітивного термінознавства, зокрема й на фразеологізм як особливий тип термінологічної номінації.

Мета нашої статті полягає у виявленні особливостей термінологічних фразеологізмів в когнітивному аспекті на ґрунті української мови, а також їх місця в професійній комунікації.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати сутність терміна-фразеологізма як засобу концептуалізації дійсності; 2) розглянути специфіку когнітивної структури фразеологічних одиниць сучасної української термінології; 3) дати характеристику професійної фразеологічної номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні дослідження галузевих терміносистем української мови свідчать

швидше про обов'язковість, ніж факультативність фразеологічної номінації, адже це явище – «один з основних способів мовної об'єктивації оперативного знання, одержаного людиною в процесі взаємодії з навколишньою дійсністю» [там само, с. 156], проміжний спосіб між однослівною і прямою неоднослівною номінацією.

Як аргумент на користь тези про невід'ємність фразеологічного компонента у терміносистемах О. І. Голанова наводить те, що в усіх різновидах лексичних одиниць професійної комунікації (термінологія, професійна лексика, професійний жаргон) фігурують номінативні одиниці трьох типів: однослівні, фразеологічні та прямі неоднослівні найменування [там само].

Підтвердження цього знаходимо в українській професійній мові. Пор. однослівні найменування: пед. *абітурієнт, дескулізація, лаборант, навчання, політехніка, староста, характер* (терміни); спорт. *дубль, рамка* (професіоналізми); військ. *калаш* (автомат Калашникова), *дембель* (демобілізація), комп. *мама* (материнська плата), *комп* (комп'ютер), *винт* (вінчестер), *клава* (клавіатура), *опера* (оперативна пам'ять) (професійні жаргонізми);

фразеологічні найменування: гомеопат. *вовчий голод, груди курячі; муркотіння котяче*, мінералог. *камінь медовий, смуга реакційна, фігури удару, вуаль гірська* (терміни); спорт. *швидкий м'яч, сухий лист* (професіоналізми); журн. *свіжа голова*, морськ. *свинєю сидіти* (професійні жаргонізми);

прямі неоднослівні найменування: фіз. *коефіцієнт осмотичний, сепаратор електромагнітний, лампа люмінесцентна, кристалізація фракціонована*; пед. *батьківська рада (комітет), демократизація освіти, комплектність школи, навчальний процес, стимулювання в навчанні* (терміни); фінанс. *прикинути баланс, тверда валюта, відмивання грошей, брудні гроші, зняти касу* (професіоналізми); спорт. *гріти лавку* (перебувати на лавці запасних), військ. *стати на лижі* (здійснити втечу з військової частини) (професійні жаргонізми) тощо.

Роль одиниць фахової мови накладає на терміни-фразеологізми свій відбиток, пояснює їх особливі, відмінні, як від загальнономовних фразеологічних виразів, так і від звичайних термінів, якості, диктує відповідні лінгво-когнітивні характеристики.

У той час, як фразеологізм є семантично цілісним і синтаксично неподільним мовним знаком, «який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів» [15, с. 708], а галузева лексика характеризується наявністю дефініції, номінативністю, фаховою закріпленістю, точністю семантики [там само, с. 629], у терміні-фразеологізмі ці якості поєднані.

Термінологічні фразеологізми «виступають особливим способом вербалізації професійно значущої інформації – на стику професійного та буденного знання» [1, с. 157].

Системі понять у мові відповідає система термінів, яка структурується і відбиває класифікацію дійсності. Класифікація відбувається на основі визначальної ознаки тієї чи іншої термінологічної одиниці і є наслідком прагнення найбільш точно та максимально логічно відобразити термінологічними одиницями галузеві поняття. Наприклад, лінгвістичні терміни *просте речення – складне речення* розмежовані на основі складності будови, *однокомпонентне словосполучення – двокомпонентне словосполучення – багатоконпонентне словосполучення* – на основі кількості складових і т. д. Проте одним терміном може виражатися більше, ніж одна ознака. Це призводить до того, що термін опиняється «на перехресті» класифікацій. Чим розвиненішою є наукова (професійна) галузь, тим більше подібних терміноодиниць, адже більш досконале знання об'єктів, процесів, явищ відбивається в терміні шляхом розширення ознак (звідси – поповнення терміносистем складними словами, словосполученнями, особливо багатоконпонентними, і як наслідок – прагнення до економії мовних засобів).

Заслуговує на увагу (і пояснює актуальність цього способу номінації у термінології) думка про те, що фразеологізм є альтернативним способом позначення складного об'єкта. Фразеологічна номінація в науковій (професійній) галузі використовується, як вважає О. І. Голанова, «коли професійно значуща інформація про якість предмета не піддається абстрагуванню, але потреба у вербальній об'єктивації її якісної визначеності чітко усвідомлюється фахівцями» [там само, с. 161]. Таким чином, фразеологічні терміни володіють ідіоматичністю, відбивають знання певної галузі та позначають предмети, явища, процеси наукової (професійної) діяльності, які не можуть бути відображені однослівними найменуваннями.

У когнітивній структурі професійно маркованого фразеологізма взаємодіють фахове і буденне знання в різних варіаціях цього поєднання. Володіючи фразеологічним значенням, термін-фразеологізм містить у своїй структурі загальнонавживане слово і термін (загальнонавживаний або вузькофаховий). Варіанти такого поєднання видно на прикладах фразеологічних одиниць сучасної української термінології: *камінь медовий, груди курячі, вуаль гірська* (загальнонавживане і спеціальне слово); *смуга реакційна, фігури удару, охорона дитинства* (обидва слова є спеціальними); *муркотіння котяче, мертва петля, картина світу* (обидва слова –

загальноновживані).

Розглянемо особливості когнітивної структури спеціального терміна на одному з різновидів наведених моделей. Наприклад, термін-фразеологізм *мовний потік* у фаховій енциклопедії пояснюється як «суцільне мовлення, безперервна мовна діяльність, що утворює взаємопов'язану послідовність звуків, слів, словосполучень, висловлень (фрази, речення)» [15, с. 334]. Опорне слово *потік* не має прямого відношення до мовознавства й поза терміном-фразеологізмом позначає, за інформацією тлумачного словника, чотири значення [12, VII, с. 410]. Визначальним для когнітивної структури цього фразеологізму професійної галузі виступає опорне слово *потік*, яке несе в собі інформацію про невинний рух води. Ця якість, вочевидь, стала підґрунтям для виникнення фразеологізму в лінгвістичній терміносистемі (мовлення уподібнюється до річки, струмка з швидкою течією). Терміноелемент *мовний* використовується в цілому ряді термінів лінгвістики (*мовна культура, мовна норма, мовна політика, мовна ситуація, мовна характеристика, мовний етикет, мовний портрет*), саме він надає фразеологізму спеціального значення. Спеціальна й неспеціальна інформації, закладені в терміні, доповнюють одна одну.

Фразеологізми у фаховому мовленні, як і терміни взагалі, є виразниками теоретичної, професійної інформації, але, на відміну від звичайних термінів, передають спеціальне знання метафорично.

Висновки дослідження. Отже, професійна фразеологічна номінація – наслідок логічного й образного мислення одночасно. Фразеологізми у термінології поєднують у собі результати наукового й образного мислення, що сприяє доступності фахових знань.

Перспективою подальших досліджень термінів-фразеологізмів може бути розробка методики комплексного аналізу термінів-фразеологізмів. Актуальним уявляється і багатоаспектна проблема семантики фразеологічних термінів як особливого різновиду термінологічних одиниць та подальше вивчення у когнітивному плані переосмислення мовних значень на ґрунті термінології, оскільки ці питання потребують дослідження і лишаються дискусійними.

Література

1. Голанова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение : учеб. пособие / Е. И. Голанова. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 244 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Дементьева М. Ю. Номинативно-когнитивный аспект семантики

фразеологизма и слова (на материале тематической группы „Финансовое положение человека” в современном английском языке) : дисс. ...кандидата филол. наук: 10.02.04 / Маргарита Юрьевна Дементьева. – М., 2002. – 230 с.

5. Дьяков А. С. Основы термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Дьяков, Т. Р. Кияк, З. С. Куделько. – К. : Вид. дім „KM Academia”, 2000. – 218 с.

6. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : учебно-методическое пособие / Л. В. Ивина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.

7. Лазаренко Є. К. Мінералогічний словник / Є. К. Лазаренко, О. М. Винар. – К. : Наук. думка, 1975. – 773 с.

8. Лингвистический энциклопедический словарь / [под. ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

9. Луковенко Т. О. Словник гомеопатичних термінів / уклад. : Т. О. Луковенко. – Слов'янськ, 2011. – 158 с.

10. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

11. Російсько-український фізичний словник / уклад. : В. В. Гейченко та ін. – Харків : Основа, 1990. – 211 с.

12. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

13. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.

14. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

15. Українська мова. Енциклопедія / [під. ред. В. М. Русанівського]. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 822 с.

Сидоренко Е.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Приазовского государственного технического университета

УДК 81'373.21

ЭРГОНИМИЗАЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ОНИМОВ (на материале эргообъектов Донецкого региона)

В статье рассматривается отонимный способ образования эргонимов.

Особое внимание уделено эргонимизации таких видов онимов как теонимы, мифонимы, поэтонимы, астронимы, космонимы, анемонимы. Также описана трансонимизация эргонима в эргоним. Отмечено использование в качестве эргонимов титулов.

Ключевые слова: эргоним, оним, трансонимизация, мифоним, поэтоним, астроним, космоним, анемоним, титул.

Сидоренко О.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Приазовського державного технічного університету